
K STATUSU MARKERU 2. OS. SG. -S

PETR KARLÍK

ON THE STATUS OF THE 2ND PERSON SINGULAR MARKER -S

The study tries to show how the schizophrenic behavior of the Czech phi-marker -s both as a C-2 clitic (Ty-s četl // Ty jsi četl "You've read") and a V-clitic (Ty četl-s // *Ty četl jsi "You've read") could be derived within the theoretical framework of the phi-feature geometric analysis.

Keywords: clitics; phi-feature inflection; feature geometry; unique phi-feature marker in Czech

1 TÉMA STUDIE

V této studii⁽¹⁾ věnuji pozornost phi-markeru -s, který vyjadřuje hodnoty rysů [Pers: 2] a [Num: sg.] a (podle současných minimalistických generativních teorií v relaci AGREE) tak overtně sjednocuje uvedené hodnoty nominálních rysů [Pers] a [Num] (tj. phi-rysů) nominativního subjektu s rysy predikátu.⁽²⁾ Phi-marker -s je zajímavý už proto, že je unikátní i mezi slovanskými jazyky, ale hlavně proto, že je to „zvláštní, maximálně deficientní, slabý // chudý“ výraz, jehož deficiencie na všech rovinách reprezentace (prozodické, morfologické, syntaktické i sémantické, a konec konců i „stylistické“) z něj dělá výraz mající i zcela unikátní vlastnosti. Proto je pro lingvistikou analýzu komplikovaným objektem a v teoretických modelech

1 Posílám ji Janu Kořenskému tam nahoru, jako můj dárek, a omlouvám se Ti, Honzíku, Ty bys to napsal mnohem líp.

2 Pro různé přístupy k analýze phi-rysů viz např. Harbour, Adger a Bérar (2008); pro češtinu viz skvělou studii Růžičky (2004).

s modulární organizací jazyka, jaké vytvořila generativní lingvistika, to platí dvojnásob.

V úvodu připomenou kontexty, v nichž marker 2. sg. -s můžeme najít. Objevuje se jen ve finitních CP s gramatickým subjektem s rysy [D], [Index], [Nom] a phi-rysy [2. os, sg.], a to ve dvou syntaktických kontextech, v nichž má různou distribuci a co do rysů různou interpretaci:

(a) V kontextu vP obsahující $V_{-I-participium}$. V tomto kontextu odpovídá kategoriální absolutně omezenou distribuci i obsahem rysů gramatickému AUX (j)si a oba AUX spolu s $V_{-I-participium}$ tvoří (1) verbální komplex vyjadřující [(nespecifikovanou) minulost] (*préteritum*),⁽³⁾ (2a) verbální komplex obsahující AUX klitiku *by* s rysem [Hyp], který vyjadřuje [nefakt] (tzv. *kondicionál přítomný*), (2b) verbální komplex obsahující AUX klitiku *by* a *Vbýt/bývat*_{-I-participium} // *Vbýt*_{-I-participium} *Vbývat*_{-I-participium}, který vyjadřuje [kontrafakt] (tzv. *kondicionál minulý*):

(1) Tys spal	Ty (j)si spal
(2a) Ty bys spal	Ty by (j)si spal
(2b) Ty bys byl spal	Ty by (j)si byl spal
Ty bys býval spal	Ty by (j)si býval spal
Ty bys byl býval spal	Ty by (j)si byl býval spal

(b) V kontextu vP obsahující (3a) NP/DP/AdjP/AdvP/PP, (3b) $V_{-n-/t-participium}$ / $V_{infinitiv}$ (3b). V tomto kontextu má phi-marker -s kategoriálně širokou distribuci a odpovídá kategoriální distribuci i rysy lexikálnímu AUX (j)si // (j)seš poskytujícímu nejen phi-rysy [2. sg.], ale i rysy z domény TAM: [Tense: *prézens*], [Aspect: $\emptyset$], [Modus: *real*]:

(3a) Tys moje žena	Ty (j)si // (j)seš moje žena
Tys úchvatná	Ty (j)si // (j)seš úchvatná

3 Konstrukci obsahující navíc *Vbýt*_{-I-participium} (*Byls spal, Byl spals*), ve staré češtině s významem antepreterita (i tam s minimem dokladů – za ně děkuji Pavlu Koskovi – např. *a sám seznati můžeš a řieci, žeš zle učinil a hlúpě, žeš se toho byl chopil*; Tkadleček), nechám stranou, neboť všechny formy antepreterita jsou dnes fosilní archaismus.

Tys doma	Ty (j)si // (j)seš doma
Tys z Brna	Ty (j)si // (j)seš z Brna
(3b) Tys chválena	Ty (j)si // (j)seš chválena
Tys vidět dobře	Ty (j)si // (j)seš vidět dobře

1.1 SPECIFIKACE TÉMATU

Navrhují analyzovat marker *-s* v obou kontextech (a) i (b) jednotně jako ryzí phi-marker, který nese pouze rysy 2. sg., tedy stejné rysy jako gramatický AUX (j)si // *(j)seš v kontextu (a). Další rysy, které marker *-s* poskytuje v kontextu (b) navíc, tj. [prézens] a [real], získává jiným mechanismem než syntaktickou derivací.⁽⁴⁾ Tím se liší od „většího“ lexikálního AUX (j)si // (j)seš, který se vyskytuje v totéž kontextu (b) a který všechny své rysy, tj. phi-rysy 2. sg. i TAM-rysy, získá jejich sbíráním v příslušných hlavách při derivaci (buď jejich vyjádřením jazykovým materiálem, nebo jako default).

S tím souvisí mj. fakt, že phi-marker *-s* se nemůže ani v kontextu (a), ani v kontextu (b) sloučit s NEG-proklitikou *ne-*. Chová se tedy v obou kontextech zase jako gramatický AUX (j)si // *(j)seš (4a) a jinak než lexikální AUX (j)si // (j)seš (4b):

(4a) *Ty nes přišel	*Ty nejsi přišel
(4b) *Ty nes moje žena	Ty nejsi moje žena

Tato data lze vysvětlit (zatím) tak, že lexikální AUX (j)si // (j)seš je generován v hlavě v°pod NEG° (viz např. jeho analýzy v kopulových větách, v nichž je v pozici V selektujícího komplement typu

4 Jako nejjednodušší možnost se nabízí interpretační mechanismus založený na teorii, jejíž součástí je default hodnota. Rys [Prez] je default hodnota rysu [Tense], není-li materiálem vyjádřena hodnota [Past] (nebo není-li materiálem přímo vyjádřena ona sama) a rys [Real] je default hodnota rysu [Mod], není-li jazykovým materiálem vyjádřena hodnota [Hyp]. Srovnejme i nutnost vyjádřit rys [Past] (ii) nebo [Hyp] (iii). Analogická situace je např. v ruštině, s tím rozdílem, že tam zanikly speciální klitiky, a tedy v ní není ani marker *-s*:

(i)	Tys krásná	Ty krásivaja	Otec gord
(ii)	Tys byla krásná	Ty byla krásivaja	Otec byl gord
(iii)	Ty bys byla krásná	Ty by byla krásivaja	Otec by byl gord

small clause) a funkční rysy získává hlavovým posunem do příslušných hlav v TAM-doméně a pak ve phi-doméně. Naproti tomu gramatický AUX *(j)si* // **(j)seš* je zjevně generován nad NEG, možná tak, že je v TAM-doméně $\sqrt{(j)s}$ a ve phi-doméně sufix *-i*. Phi-marker *-s* se v obou kontextech (a) a (b) chová stejně jako gramatický AUX – viz (4a) a (4b) –, což jen podporuje moji hypotézu, že v obou kontextech jde o jeden a týž výraz a různá interpretace jeho rysů v kontextu (a) a (b) není výsledkem derivace.

V obou kontextech (a) i (b) je phi-marker *-s* prozodicky deficientní výraz, a má tedy stejnou vlastnost jako gramatický AUX *(j)si* // **(j)seš*. Lexikální AUX *(j)si* // *(j)seš* naproti tomu prozodicky deficientní (v některých kontextech) není. Srovnajme např. kontrasty ve známých kontextech: v první pozici CP (5a), nebo v eliptické odpovědi na otázku (5b):

- (5a) ^{+,*}Spřišel včas(5) ⁺Jsi přišel včas
 ^{+,*}Smoje žena Jsi moje žena
- (5b) A: Přišel jsem včas – B: *S. A: Přišel jsem včas – B: *Jsi
 A: Jsem tvoje žena? – B: *S. A: Jsem tvoje žena? – B: Jsi

Phi-marker *-s* a gramatický AUX *(j)si* jsou sice prozodicky deficientní, ale každý je deficientní jinak. Společnou vlastností obou je to, že nejsou nositeli prozodického přízvuku, což se (nejsou-li k dispozici přístroje měřící akustiku) asi nejlíp testuje v odpovědi na otázku, viz (5b). Jsou mezi nimi minimálně dva prozodické rozdíly: (i) schopnost samostatného taktu: *-s* : NE, *(j)si*: ANO (na konci věty velká, jinde malá; větší u *jsi* než u *si*), (ii) schopnost slabičnosti: *-s*: NE, *(j)si* ANO.

Poznámka: Rozdíl mezi phi-markerem *-s* v kontextu (a) a (b) plynoucí možná z toho, že v kontextu (b) poskytuje interpretaci rysů

5 * = maximální stylistická příznakovost (v tomto případě „ležérnost“; viz Toman, 2000), ⁺ = nikoli v psaném diskurzu.

[Prez] a [Real], které nezískává strukturně (viz výše), kdežto v kontextu (a) jen interpretaci strukturní, se projevuje taky ve „stylistice“.

Phi-marker -s v kontextu (b) je co do registrů, v nichž se objevuje, typický pro češtinu výrazně se odchylojící od standardu (jak směrem ke knižnosti/archaičnosti – *Zdravas Maria, milosti plná* –, tak k hovorovému substandardu – *Tys mi teda kamarádka* –, v obou případech jsou věty minimálně využívány; najdeme je, funkčně motivované, např. v uměleckém diskurzu: *Salome, podobnas úponku, podobnas kytaře, pro svého vladaře* – píseň K. Kryla; *Ty, jež zakletas v mém stromě* – román Jiřího Kuběny). Odchýlení od standardu je natolik velké, že v české lingvistice se phi-marker -s v kontextu (b) pokládá asi za negramatický, soudě tak podle toho, že ho gramatiky většinou vůbec neregistrují.

Phi-marker -s v kontextu (a) má co do registrů, v nichž se objevuje, distribuci danou řadou faktorů. Ve větách bez reflexiva je podle Balhara et al. (2014) marker -s (*nesls, nesl bys*) typický pro východní část Čech a Moravu (s výjimkou její nejvýchodnější části), zatímco ve zbývajících částech Čech převažuje gramatický AUX (*(j)si (nesl (j)si, nesl by (j)si*), ale můžeme se zde setkat i s markerem -s. Marker -s je typický pro registr „neformální“ češtiny. Ve větách s reflexivem je naproti tomu součástí standardu v Čechách jak marker -s „přilepený“ k reflexivu (*Bál ses?*), tak i gramatický AUX (*(j)si (Bál (j)si se?*). Na většině Moravy je běžné *ses, sis*, jen na Valašsku a z větší části i ve Slezsku je *jsi se, jsi si*.

Z prostorových důvodů budu v této studii pozorovat phi-marker -s v kontextu (a) a omezím se na jeho popis v CP obsahujících *préteritum* (1) a *kondicionál přítomný* (2a). S registry, v nichž se phi-marker -s objevuje (viz poznámku *petitem* výše), souvisí dvě věcně odlišné, ale spolu související skutečnosti, na které chci hned v úvodu upozornit.

(i) V českých referenčních gramatikách nenajdeme empiricky exhaustivní popis jeho vlastností a v teoretických pracích ani analýzu; nějaká data se dají najít v diachronních popisech. To minimum publikovaných prací o markeru -s ho pokládá za (pro)klitiku a (proto) si všímá hlavně jeho pozice ve větě: Haller (1937), pozorující -s ve

větech s reflexivem, Sedláček (1994), všímající si zvl. -s v kondicionálních větech (z hlediska kodifikace), a Válková (2011). Dále znám dvě nepublikované diplomové práce (Preininger 2017; Nováková 2018); data z Novákové budu často využívat. Využiju i data z ČNK, která pro mě vyhledával František Kovařík.

(ii) Hodnocení gramatické správnosti vět obsahujících marker -s rodilými mluvčími často nebývá stejné a i jeden mluvčí často neumí hodnotit určitou větu jednoznačně: hodnocení mých dat se pohybovalo na ose [ok / ok v registru X – spíš ok / spíš ok v registru X – nevím – spíš špatně – špatně]. Ve studii ovšem nelze (přirozeně) všechny tyto hodnoty u jednotlivých příkladů reflektovat a kvantifikovat je vzhledem k teritoriálně a/nebo sociálně vymezené množině hodnotitelů.

2 PHI-MARKER -S

Řekl jsem už hned na počátku pro první přiblížení, že phi-marker -s se objevuje ve verbálním komplexu s $V_{-l-participium}$ v CP s nominativním subjektem s rysy [D], [Index], [Nom] a phi-rysy [2. os. sg.] a overtně sjednocuje jeho phi-rysy [Pers] a [Num] s rysy v hlavě Infl^o rozšířené vP. $V_{-l-participium}$ pak (ve slovanských jazycích) vyjadřuje sufixem na pravé periferii „nominální“ phi-rysy subjektu: znovu touž hodnotu phi-rysu [Num], tj. [sg.], kterou overtní subjekt vyjadřuje „zájmenem“ *ty*,⁽⁶⁾ a hodnotu rysu [GENUS], kterou overtní subjekt *ty* jakožto bezrodé zájmeno nemá.⁽⁷⁾ (Tyto rysy jsou D-subjektu „na pokyn“ rysu [Index] přidělovány z diskurzu):

(6) Ty // *pro* pracoval[-Ø/-a/-o]-s

6 Nebudu si všímat subjektů s rysy 2. sg., které nesou rys [Honorific] a jsou overtně vyjadřovány zájmenem *vy*, neboť shodový phi-marker ve finitní formě nese rys 2. pl.: *Vy jste přišel*.

7 $V_{-l-participium}$ vyjadřuje phi-rysy jen „krátkými“ sufixy, zatímco $Adj_{-l-participium}$ jen „dlouhými“ sufixy:

(i) Ty (j)si // (j)seš $_{Adj}$ zmrzl-ý/-á ...

(ii) Ty(j)si // *(j)seš $_{V}$ zmrzl-Ø/-a ...

Marker *-s* je tedy prostředkem dublujícím nominální subjekt a tuto vlastnost sdílí se sufixálními phi-markery, tedy i markery 2. sg. *-i* (ve V_{imper} v kontextu ... CC_ *čt-i*), *-š* (u V (*j*)*se-š*, *píše-š*), $\emptyset$ (u AUX *by*, u V_{imper} default, *piš*) a s gramatickým AUX (*j*)*s-i*, který ve své vnitřní struktuře za rysově prázdným $\sqrt{(j)s}$ sufixální marker 2. sg. *-i* obsahuje. Data v (7) ukazují, že všechny tři overtní markery 2. sg. mají různé vlastnosti morfologické, syntaktické i prozodické, které se projevují v overtní syntaxi v jejich různém seřazení. Marker *-s* má v (a) vlastnost jako sufix, v (b), (c) a (d) jako C2 klitika; z toho plyne, že v [(a), (b), (c), (d)] = ? (výraz se schizofrenním chováním).

(7)

	<i>-š</i>	<i>js-i</i>	<i>-s</i>
	sufix	C2 klitika	?
a.	Ty dobře spíš	*Ty dobře spal <i>jsi</i>	Ty dobře spals
b.	*Ty dobřeš spí	+Ty dobře <i>jsi</i> spal	+Ty dobřeš spal
c.	Ty*š dobře spí	Ty <i>jsi</i> dobře spal	Tys dobře spal

2.1 STATUS PHI-MARKERU -S

V české lingvistice se status phi-markeru *-s* zjišťuje zvl. diachronním pohledem a je přejímán bez analýzy do synchronních popisů (např. i Migdalski 2006). Standardně se předpokládá, že toto *-s* je příklonka (tj. klitika), která vznikla z prezenní formy gramatického AUX s rysem 2. sg. *jsi* zaniknutím koncové samohlásky *i* a počátečního *j*. Zánik *i* dokumentuje Haller (1937) dokladem už z *Alexandreidy*: že *js'* přepustil, že *js'* ho slyšeti nerodil – a vysvětluje ho na principu analogie, uváděje např. změnu *kdosi* > *kdos*. Zánik počátečního *j* dokládá příklady zase už z nejstarších památek (*otvořil si*, z legendy o Jidášovi) a zánik obou konsonantů *jakž s' chtěl, takž s' vše obřiedil* z legendy o Panně Marii. Změna (*j*)*s-i* > *-s* zachovává obsah rysů výchozího i výsledného jazykového objektu, proto je jejím východiskem jen gramatický AUX obsahující $\sqrt{(j)s}$, který diachronně viděno vznikl

procesem ve funkční gramatice chápaném jako nezavršená gramatikalizace, viz (3) > (4) ve vzorci 1 a srovnání se vzorcem 2 níže:

Vzorec gramatikalizace 1

(1)	>	(2)	>	(3)	>	(4)
$\sqrt{[\sqrt{(j)}s\text{-}\phi]_{\text{Ind.Prez}}}$ plné V		$\text{LexAUX}[\sqrt{(j)}s\text{-}\phi]_{\text{Ind.Prez}}$ plné V / C2 klitika		$\text{GramAUX}[\sqrt{(j)}s\text{-}\phi]_{\phi}$ C2 klitika		$_{?}[\sqrt{s}]_{\phi}$?

Atypické je to, že při této změně (3) > (4) phi-ryso 2. sg. přecházejí ze sufixu *-i*, který mizí, na $\sqrt{s}$. Analýza nadto nedává odpověď na tři zásadní otázky: (i) Jaký je gramatický status phi-markeru *-s*; (ii) proč změna nastává právě pro 2. sg. a právě jen pro ni, když je podle navrhovaného „zkracovacího“ mechanismu k dispozici pro všechny phi-markery, např. 1. sg. $(j)s(-e)\text{-}m > *s$; (iii) proč vůbec vzniká „nový“ marker 2. sg.: *přišel jsi // přišels*.

2.2 STRUKTURNÍ ANALÝZA PHI-MARKERU -S

Navrhuji strukturní analýzu markeru *-s*, která dá na výše uvedené otázky odpověď. Východiskem jsou matice ukazující sufixy nesoucí phi-ryso v AUX:

Matice A: AUX[phi]

AUX [phi]			
$\sqrt{}$	Phi		
	osoba		číslo
		sg.	pl.
(j)s	1.	$ -e \text{-}m^*$	<i>-me</i>
(j)s	2.	<i>-i</i>	<i>-te</i>
	3.		

* $|x|$ = fonetická realizace *x* je obligátní, (x) = fonetická realizace *x* není obligátní.

Matice B: AUX[hyp][phi]

AUX [hyp][phi]			
hyp √	Phi		
	osoba	číslo	
		sg.	pl.
by	1.	-ch	-o -m
by	2.		-ste
by	3.		

Můžeme se nyní podívat, jak shodové sufixální phi-markery korelují se strukturou phi-rysů nominativního subjektu, ať už jsou uspořádány jako svazky rysů (např. ve strukturalismu), nebo jako hierarchie rysů (např. v geometrii rysů). Inspirován Premingerem (2021) použiji redukovanou verzi geometrie phi-rysů, která záměrně nereflektuje rysy PERS: inkluziv × exkluziv; NUM: duál a jiné, protože i když je nese subjekt, české referenční výrazy ani flexe je nevyjadřují (viz Ziková a Karlík 2014). Nereflektují ani rys GENUS, protože není pro naši analýzu relevantní. Rysy jsou monovalentní a objeví se jen tehdy, když mají pozitivní hodnotu.

Uvádím dvě možná (a v literatuře se objevující) schémata, protože momentálně nemám přesvědčivé důvody pro volbu jednoho. Mohu tak postupovat proto, že phi-marker -s v obou případech reprezentuje materiál, který vyjadřuje shodu s D-subjektem KOMUNIKANT.⁽⁸⁾

8 A situaci neřeší ani známé polské shodové „analytičtější“ phi-markery.

1. os. sg. -m 1. os. pl. -šmy

2. os. sg. -ś 2. os. pl. -ście

Ke geometrii schématu 2 svádí to, že je-li v subjektu [KOMUNIKANT-potenciálně ADRE-SÁT], tak v shodovém phi-markeru je ś. Ke geometrii schématu 1 zase svádí to, že je-li v subjektu [KOMUNIKANT-MLUVČÍ], tak ve shodovém phi-markeru je -m.

Schéma 1:

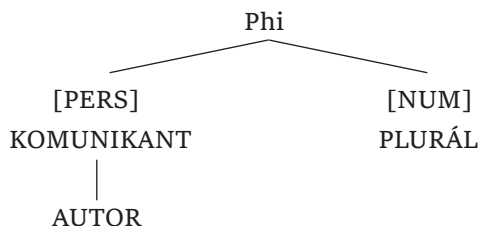
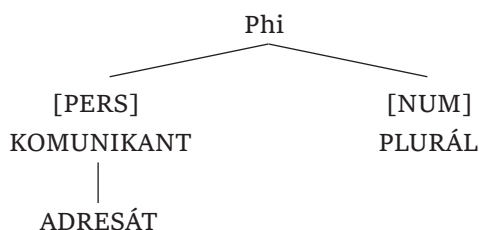

Schéma 2:

Sufixální phi-markery v matici A i B odpovídají geometrii phi-rysů referenčních výrazů v nominativním subjektu v obou schématech 1 a 2 tím, že tzv. 3. os. nemá sufixální phi-marker, protože realizuje shodu se subjektem, který nemá rys KOMUNIKANT (je to známá ne-osoba). Vhodné je taky připomenout, že v těch jihoslovanských jazycích nebo jejich registrech, v nichž je v konstrukci s V_{-l-participium} pro 3. os. overtní klitický AUX, je rozdíl mezi 1. os. a 2. os. na straně jedné a 3. ne os. na straně druhé vidět i v řazení klitik v klitickém klastru (KK). Klitické AUX s phi-rysy KOMUNIKANT (1. a 2. os.) se řadí před zájmenné klitiky (stejně jako např. v češtině a polštině, v nichž AUX 3. os. nemá phi-marker, zatímco klitické AUX bez phi-rysů KOMUNIKANT (3. os.) jsou řazeny za zájmenné klitiky. Srovnejme např. kontrast v srbštině/chorvatštině/bosenštině (O'Connor 2002, 7).

(8) Ja *sam* mu ih dao
On mu ih *je* dao

*Ja mu ih *sam* dao
*On *je* mi ih dao

Geometrii rysů v obou schématech 1 a 2 odpovídá taky to, že PLURÁL má v maticích obou AUX sufixální vyjádření, kdežto sg. nemá. Nadto sufixy PLURÁL v matici A: AUX[phi] jsou identické pro všechna V: *js-me, dělá-me, bude-me ...*, *js-te, dělá-te, bude-te*.⁹⁾ Matice A: AUX[phi] je tedy strukturně maticí V[finít], a je jí i materiálem realizujícím phi-rysy taky, kromě 2. os. sg. (-i je sufix 2. os. sg. pro podmnožinu V[finít][imper]). *√by* nese rys [hyp], a má tedy v celé matici B: AUX[hyp][phi] overtní realizaci (v derivaci je insertován v hlavě Mod), kdežto *√(j)s* nenese žádný rys; a v matici A: AUX[phi] je tedy jen hostitelem sufixů vyjadřujících phi-rysy. V 3. os., nerealizující shodu s KOMUNIKANT, sufix není, a tedy není ani licence pro jeho inserci.

Nesoulad se schématy 1 i 2 ukazuje matice B: AUX[hyp][phi]. Synkretismu realizace rysů 2. sg. a 3. sg. neodpovídá geometrii rysů, a neobjevuje se proto pro realizaci rysů 2. a 3. os. sg. v matici A: AUX[phi] ani jinde u V. Nadto se PLURÁL pro 2. os. v AUX [hyp][phi] vyjadřuje sufixem *-ste*, který nikde jinde u V není. Odstranění uvedeného nesouladu startuje potřebu mít materiál nutně pro realizaci 2. os., protože 3. os. je bez materiálu. To vede k reanalýze a dekompozici sufixu s rysem 2. pl. *-ste*: *-ste* > *-s -te*, vysvobozující jako samostatný segment *-s*. Ten ze sufixu *-ste* dědí rys 2. os. a rys prozodicky a syntakticky nesamostatného jazykového objektu a ztrácí jeho (v prozódii) slabičnost a (v syntaxi) vlastnost sufixu. Srovnajme sufix *-ch* a ne-suffix *-s* v (9):

(9)

Já by- <i>ch</i> spal	*Já- <i>ch</i> by spal
Ty by- <i>s</i> spal	+Ty- <i>s</i> by spal
Já by- <i>ch</i> se omluvil	*Já by se- <i>ch</i> omluvil
Ty by- <i>s</i> se omluvil	Ty by se- <i>s</i> omluvil

9 Pominu možnost vynechání *-e*, má-li 1. os. marker *-u* nebo *-i* (*nes-u* – *nese-m(e)* × *dělám* – *dělá-m*(e)*), jehož vysvětlení je triviální, a vynechání AUX v 1. os., je-li overtně vyjádřen subjekt (*Včera já (jsem) přišel* × *Včera pro *(jsem) přišel*; *Včera my (jsme) přišli* × *Včera pro *(jsme) přišli*), které je taky na vysvětlení triviální.

Phi-maker -s se objevuje taky v matici A: AUX[phi] jako výraz se stejnými phi-rysy, jako gramatický AUX (j)s-i, ale zatímco AUX (j)s-i je C2 klitika, -s klitika není a není ani sufix:

(10)

Ty-s spal	Ty <i>jsi</i> spal
Ty spal-s	Ty spal <i>jsi</i>
+Ty-s se holil	Ty <i>jsi</i> se holil
Ty se-s holil	*Ty se <i>jsi</i> holil
+Ty se holil-s	*Ty se holil <i>jsi</i>

Plnou integraci matice B: AUX[hyp][phi] do schématu 1 a 2, včetně realizace phi-rysů sufixy, umožňuje reanalýza [v(j)s-phi]: AUX[phi] v matici A > sufix[phi] v matici B. Tato reanalýza poskytuje tedy sufix taky pro realizaci phi-rysů 2. sg. (j)si, a poskytuje tak vedle co do syntaktických vlastností unikátního markeru -s druhou formu sladění matice B se schématy 1 a 2. Je proto formou standardní. Navíc – jako všechny (j)s- sufixy – poskytuje formu sjednocující phi-materiál ve schématech 1 a 2.

(11)

*já by-(j)sem	*my by-(j)sme
ty by-(j)si	*vy by-(j)ste

Data v (12) poskytují na základě srovnání se sufixem -ch a s ne-sufixem -s evidenci pro to, že [v(j)-phi] se v matici B chová jako sufix:

(12)

Ty by-(j)si se bál	*Ty by se-(j)si bál
+Ty by-s se bál	Ty by se-s bál
*Já by-(j)sem se bál	*Já by se-(j)sem bál
Já by-ch se bál	*Já by se-ch bál

Reanalýza: $\text{gramatický AUX } [\sqrt{(j)}\text{-phi}]_{\text{phi}} > [\sqrt{(j)}\text{-phi}]_{\text{phi}}$ znamenající změnu „C2 klitika > sufix“ je ve funkční lingvistice analyzovatelná jako standardní zavržení procesu gramatikalizace, viz vzorec 2:

Vzorec gramatikalizace 2

(1)	>	(2)	>	(3)	>	(4)
$\sqrt{[\sqrt{(j)}\text{-phi}]}_{\text{Ind.Prez}}$ plné V		$\text{LexAUX } [\sqrt{(j)}\text{-phi}]_{\text{Ind.Prez}}$ plné V / C2 klitika		$\text{GramAUX } [\sqrt{(j)}\text{-phi}]_{\text{phi}}$ C2 klitika		$\sqrt{[\sqrt{(j)}\text{-phi}]}_{\text{phi}}$ sufix

Srovnání vzorce gramatikalizace 1 phi-markeru -s se vzorcem gramatikalizace 2 phi-markeru -jsi, ať už končí jako gramatický AUX se statusem C2 klitiky (3) v matici A, nebo jako sufix (4) v matici B, ukazuje, že phi-marker -s je *strukturální sirotek*.

3 POZICE PHI-MARKERU -S V CP

Data v (7), která představují pozici phi-markeru -s v minimálních kontextech, ukazují, že marker -s se objevuje v pozici adjacenní za $V_{-l\text{-participium}}$ (i), v pozici adjacenní k foneticky realizovanému objektu před $V_{-l\text{-participium}}$, preference C2 (ii).

(i) V pozici adjacenní za $V_{-l\text{-participium}}$ se marker -s chová jako hlavová klitika, nikoli jako sufix. Lze to dobře dokumentovat známými polskými daty (Migdalski 2006, 236n, mezi jinými). V polštině ovlivňuje přítomnost phi-markeru 2. sg. -ś fonologické procesy probíhající ve struktuře $[V_{-l\text{-participium}}\text{-ś}]$: (a) o > ó [u] *raising* a (b) umístění přízvuku. (a) O > ó [u] nastává v poslední slabice slova před znělou obstruentou a připojení phi-markeru -ś k -l-participiu *raising* blokuje (13). (b) Slovní přízvuk je v polštině na penultimě prozodického slova. Připojení markeru 2. sg. -ś k -l-participiu posunuje přízvuk ve slově na slabiku doprava (14):

(13) Jam mógl × Ja mogłem

(14) robił × robiłem

Uvedené chování phi-markeru -s (a stejně se chová phi-marker 1. sg. -m, a podobně i 1. pl. -šmy, 2. pl. -šcie) vede k analýze, že to jsou sufixy.⁽¹⁰⁾ V češtině phi-marker 2. sg. -s, pokud je mi známo, fonologické procesy probíhající ve struktuře [V_{-l-participium} -s] neovlivňuje. To je chování, které je typické pro klitiku. Klitiky totiž s hostitelem fonologicky neinteragují; v češtině se např. klitika neúčastní degeminace (viz chování klitiky -li: *Rozhodl-li se, že ...* [/rozhodli], *[rozhodli]), ale sufixy se jí účastní: *sas-ský* [saski:]. Neúčast markeru -s na degeminaci, viditelná na -l-participiu s apokopou [l] (*Ness ho?* [ness]), mluví pro to, že -s není afix, ale hlavová klitika (V-klitika). Stejně se fonologicky chová i XP, které se sloučí při derivaci s phi-markerem (např. *A less viděl?* [less]), což ukazuje i fonologicky, že phi-marker -s je klitika, v tomto případě frazální klitika.

Analýza markeru -s jako V-klitiky predikuje data (15a) ukazující tzv. *participle fronting* V_{-l-participium} a kontrast (15a) × (15b), spočívající v rozdílu mezi V-klitikou (a) a XP-klitikou (b):

(15) a.	Četls knížku	×	*Četl knížkus
b.	Čísts knížku nechtěl		Číst knížkus nechtěl

(ii) V pozici adjacenní k jakémukoli foneticky realizovanému objektu před V_{-l-participiem} se phi-marker -s chová schizofrenně. Typicky se objevuje v pozici KK adjacenní k nejvyšší pozici. Tou může být buď nějaká hlava v C-doméně (α), nebo [Spec, XP], do níž se posunuje XP, aby realizovalo Topik nebo Fokus (β):

(α) V první pozici je hlava v C-doméně. Uvedu pro ilustraci dvě.

V první pozici je podřadící spojka: spojky generované v pozici C⁰ jsou v první pozici, ale nad C⁰ je v hierarchii projekcí finitní klauze ještě několik hlav, do jejichž specifikátorů se může posunout XP, a spojka se tak ocitne na jiné než první pozici. Marker 2. sg. -s se

10 Jak je vidět v (13), mohou se tyto sufixy posunout i k hostiteli nalevo (např. Cysmann, 2006, mluví o *floating affixes*, elegantní analýzu s vysvětlením „mobility“ tohoto afixu navrhuje Embick, 1995).

chová standardně jako C2 klitika (v kanonické C2 pozici nebo nekanonické C3 pozici):

- (16) a. Řekl, žes ty přišel pozdě b. Řekl, že tys přišel pozdě
 a. Řekl, tys že přišel b. Řekl, ty žes přišel pozdě

V první pozici je diskurzová partikule: Ta je v hlavě nacházející se v C-doméně tak vysoko, že pro posun nějaké XP před ni už není v syntaxi pozice. Marker -s se chová zase standardně jako C2 klitika:

- (17)
 Taks toho medvěda neměla hladit // Tak toho medvědas neměla hladit
 Toho medvědas ^{*part/adv} tak neměla hladit
 Tos ty Pavla kritizovala // To tys Pavla kritizovala, To ty Pavlas kritizovala
 *Tys to Pavla kritizovala

(β) V první pozici je [Spec, XP], do níž se posunuje XP, aby realizovalo Topik nebo Fokus a jejich kontrastivní varianty; proto jsou v první pozici XP různé kategorie a velikosti, např.:

- (18)
 Tu knížkus dostala od babičky
 Tys odpovídala správně
 Kohos pochválila?
 O cos // Očs hrála?
 Velmi správněs odpovídala
 Číst knihys začala na gymnáziu
 Od nádraží na fakultus šla pěšky?
 Tu růži a tu vázus dostala od Petra
 Heleně do Kalifornies telefonovala, mně ani na chalupu ne

Phi-marker -s se v pozici adjacentní k XP chová jako C2 enklitika, není-li důvod, aby se choval jako proklitika. Ten důvod nastává, je-li v první pozici syntaktická XP, která je současně prozodickou frází, a tedy za první pozicí je „pauza“. Pauza brání, aby klitika enklitizací k syntaktické XP v první pozici získala prozodického hostitele, a chovala se tak jako „vzorná“ C2 klitika. Marker -s má dvě možnosti získat prozodického hostitele: (a) chovat se i v tomto prozodickém prostředí jako „vzorná“ C2 klitika, a tedy proklitizovat k XP v první pozici po pauze; (b) nechovat se jako „vzorná“ C2 klitika, a k XP/V_{-l-participium} v první pozici po pauze enklitizovat (-s preferuje (b), v psaném diskurzu se v (a) neužívá vůbec). Příklad (21) ukazuje, že proklitizace nebo enklitizace se týká celého KK (viz dále):

- (19) a. Dívku, která přišla poslední | sPavlovi nepředstavil
 b. Dívku, která přišla poslední | Pavlovis nepředstavil
 (20) a. Karla IV, Otce vlasti | snamaloval dobře
 b. Karla IV, Otce vlasti | namalovals dobře
 (21) a. Že nepřijdeš | [smi] neřekla
 b. Že nepřijdeš | neřekla[s mi]

Tato data doplním o základní data ukazující pozici phi-markeru -s v CP s jednou klitikou nebo více klitikami zaplněným KK (viz níže). Phi-marker -s se i v tomto kontextu chová nestandardně. Může stát uvnitř KK, a chová se tedy jako C2 klitika (22a). Nebo může stát mimo KK, typicky v pozici adjacentní za V_{-l-participium}, a ukazuje chování V-klitiky (22b). Nebo může stát adjacentně za XP mezi KK a V_{-l-Participium} a ukazuje chování netypické pro větné klitiky i pro slovní klitiky (22c):

- (22) a. Ty[s mu ho] dal
 b. Ty [mu ho] dals
 c. Ty[mu ho] faks dal

- (23) a. Koupil[-lis] tu knížku?
b. Koupils[-li] tu knížku?

Poslední data, která představím, ukazují pozici phi-markeru -s uvnitř KK. Klitiky v něm mají (jak známo) rigidní řazení, v češtině toto:

Klitický klastr v češtině (zopakujme si):

_{KK}[[OPERÁTOR -li] > [doména AUXILIAR: hyp: *by* > phi (*j*)s] > [doména VOLNÝ DAT: slabé REFL *si* > slabá PRON *mi / ti*] > [doména slabá REFL: *si* > *se*] > doména slabá PERS.PRON: DAT > ACC > GEN]]

Phi-marker -s se uvnitř KK zase chová nestandardně: může stát v jakékoli pozici před doménou PERS.PRON: (24a) – (24c) × (24d), tj. jak v pozici odpovídající jeho standardnímu řazení jakožto phi-markeru (24a), tak v pozicích, které jeho řazení jakožto phi-markeru neodpovídají (23b), (23c). Zcela unikátní vlastností phi-markeru -s je, že v KK velmi silně preferuje pozici za REFL.klitikou (24c):

- (24) a. Ty [bys se mu] opravdu líbil
b. Ty[s by se mu] opravdu líbil
c. °Ty [by ses mu] opravdu líbil
d. *Ty [by se mus] opravdu líbil

Data v (25) jsou pro moji analýzu velmi důležitá, protože ukazují dvě unikátní vlastnosti phi-markeru -s projevující se jeho senzitivností k REFL.klitice:

(i) Je-li v KK REFL.klitika, phi-marker -s preferuje pozici uvnitř KK (25a) před pozicí mimo KK adjacenní za V_{-l-participium} (25b). V CP bez klitiky v KK jsou obě pozice co do jejich preference phi-markerem -s mnohem rovnocennější, víc preferovaná je ale i v tomto kontextu pozice uvnitř KK, tj. (25a') // > (25b'):

- (25) a. [⊙]Ty [ses] bál a'. Ty[s] přišel
 b. Ty [se] báls b'. Ty [] přišels

(ii) Je-li uvnitř KK klitika [Hyp] *by* a REFL.klitika, phi-marker -s preferuje pozici adjacenní za REFL.klitikou (26a),⁽¹¹⁾ která neodpovídá jeho standardnímu řazení jakožto phi-markeru, před pozicí odpovídající standardnímu řazení phi-markeru (26b). Tyto pozice jsou preferovány před první pozicí v KK (26c):

- (26) a. [⊙]Ty [by ses] bál
 b. Ty [bys se] bál
 c. Ty[s by se] bál
 a. [⊙]Ty [by ses mu] opravdu líbil
 b. Ty [bys se mu] opravdu líbil
 c. Ty[s by se mu] opravdu líbil

SHRNUTÍ

Dostupné pozice phi-markeru -s lze definovat následující škálou, reflektující jejich preferovanost:

$A > B / C$

(A) = pozice bezprostředně za slabým REFL *si/se*

(B) = pozice adjacenní k $V_{-l-participium}$

(C) = pozice adjacenní k jakémukoli foneticky realizovanému objektu před $V_{-l-participiem}$, preference C2

Cestu k vysvětlení takového schizofrenního chování phi-markeru -s ukazuje jeho unikátní pozici *sirotka* v matici A a B reflektující geometrii phi-rysů.

11 Pro analýzu směřující k porozumění tomu, že phi-marker -s preferuje pozici adjacenní za REFL.klitikou, viz Karlík (přípr.).

prof. PhDr. Petr Karlík, CSc.

Ústav českého jazyka

Filozofická fakulta Masarykovy univerzity

Arna Nováka 1/1

602 00 Brno

pkarlik@phil.muni.cz

CC BY-SA 4.0.

Studie vznikla v rámci první fáze řešení projektu Behaviour of clitics in Czech and Slovenian (GF23-04856K), podporovaného Grantovou agenturou ČR / LA granty.

LITERATURA

- Balhar, Jan et al. 2014. *Český jazykový atlas 4*. Brno: Dialektologické oddělení Ústavu pro jazyk český AV ČR. https://ujc.avcr.cz/elektronicke-slovníky-a-zdroje/Cesky_jazykovy_atlas.html (přístup 13. 11. 2024).
- Crysmann, Berthold. 2006. „Floating Affixes in Polish.“ In *Proceedings of the HPSG06 Conference*. Ed. Stefan Müller.. Stanford: CSLI, s. 123–138. <http://bultreebank.org/wp-content/uploads/2017/05/paper09-ilovepdf-compressed.pdf> (přístup 13. 11. 2024).
- Dikken, Marcel den. 2011. „Phi-feature inflection and agreement: An introduction.“ *Natural Language and Linguistics Theory* 29(4), s. 857–874.
- Embick, David. 1995. „Mobile inflections in Polish.“ *North East Linguistics Society* 25, Article 10. <https://scholarworks.umass.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1223&context=nels> (přístup 13. 11. 2024).
- Haller, Jiří. 1937. „Ses, sis.“ *Naše řeč* 21(8), s. 209–212. <http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=3212> (přístup 13. 11. 2024).
- Harbour, Daniel, Adger, David a Béjar, Susana (eds.). 2008. *Phi Theory. Phi-Features across Modules and Interfaces*. Oxford, New York: Oxford University Press.
- Karlík, Petr. (přípr.) „Proč phi-marker 2. sg. -s preferuje pozici za reflexivní klitikou?“
- Migdalski, Krzysztof. 2006. *The syntax of compound tenses in Slavic*. Utrecht: LOT. https://www.lotpublications.nl/Documents/130_fulltext.pdf (přístup 13. 11. 2024).
- Nováková, Barbora. 2018. *Řazení klitiky -s v současné češtině*. Mag. dipl. práce. Brno: FF MU. https://is.muni.cz/th/ie2lq/Diplomova_prace_s_prilohami_Novakova.pdf (přístup 13. 11. 2024).
- O'Connor, Rob. 2002. „The placement of enclitics in Bosnian, Croatian and Serbian.“ *Rutgers Optimality Archive. Rutgers School of Arts and Science* <http://roa.rutgers.edu/files/521-0502/521-0502-CONNOR-o-o.PDF> (přístup 13. 11. 2024).
- Preminger, Omer. 2021. *Phi-feature agreement in syntax*. Rkp. <https://ling.auf.net/lingbuzz/005890> (přístup 13. 11. 2024).
- Preininger, Mikuláš. 2017. *Příklonné -s v mluvené češtině. Bakalářská práce*. Praha: FF UK. https://dspace.cuni.cz/bitstream/handle/20.500.11956/92551/BPTX_2015_1_11210_0_492929_0_168302.pdf?sequence=1&isAllowed=y (přístup 13. 11. 2024).

- Růžička, Milan. 2004. „Geometrie rysů českého finita.“ In *Čeština – univerzália a specifika* 4. Eds. Zdeňka Hladká a Petr Karlík. Brno: Masarykova univerzita, s. 265–275.
- Sedláček, Miroslav. 1994. „Ty jsi se (učil), ty jsi si (pamatoval)?“ *Naše řeč* 77(1), s. 27–43. http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=7171#_ftn8 (přístup 13. 11. 2024).
- Toman, Jindřich. 2000. „Prosodické spekulace o klitikách v nekanonických pozicích.“ In *Čeština – univerzália a specifika* 2. Eds. Zdeňka Hladká a Petr Karlík. Brno: Masarykova univerzita, s. 161–166.
- Válková, Lucie. 2011. „Za deset litrůs říkal? Příklonné -s a jeho distribuce ve spontánním dialogu.“ In *Korpusová lingvistika*. Eds. Vladimír Petkevič a Alexandr Rosen. Praha: NLN, s. 38–48.
- Ziková, Markéta a Karlík, Petr. 2014. „Osobní zájmeno.“ In *Gramatika a lexikon češtiny*. Petr Karlík. Brno: Masarykova univerzita, s. 104–118.